

Efendi'ye silsilede yer verilmemektedir. Ahmed Efendi'nin ölüm tarihini Taşköprizâde Cemâleddin 963 (1556), Hulvî 970 (1562-63) olarak kaydeder. Bunlardan Ahmed Efendi'nin çağdaşı olan Taşköprizâde'nin verdiği tarih doğru olmalıdır.

Eserleri. 1. *el-Bâbûs fi tercemeti'l-Kâmûs (el-Bâbûsü'l-vasîl fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhîl)*. Firûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muhîl*'inin Türkçe'ye yapılan ilk tercümesidir. Ulemâ nezdinde büyük rağbet gördüğü kaydedilen sözlükte bilhassa tıp, eczacılık ve baytarlıkla ilgili kelime ve terimlerin Türkçe karşılıklarının bulunmasına özen gösterilmiştir. Karşılıklar genellikle Denizli yöresi ağızından seçilmiştir. Türkçe kelimeler içinde imlâsı güç olanlar harekelenmiştir. "Müfredât" (kelimeler) ve "mürekkebat" (terkipler) olarak iki bölüme ayrılan eserin müfredler bölümünde kelimeler köklerinin son harfine göre alfabe sırasıyla dizilmiştir. Kökün son harfi "bab", ilk harfi "fasıl" şeklinde adlandırılıp alfabetik olarak dizilmiş, türemişler ilgili köklerin altında verilmiştir. Mürekkebler bölümünde terkipler fasıl adı verilen ilk harflerine göre alfabe sırasına göre dizilmiştir. Sözlüğün 950 (1543) tarihli müellif nüshası İstanbul'da Âtîf Efendi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 2692), eserin ayrıca çeşitli nüshaları bulunmaktadır (Süleymaniye Ktp., Beşir Ağa, nr. 626, Esad Efendi, nr. 3196, Hamidiye, nr. 1362, 1363, Yazma Bağışlar, nr. 154; TSMK, Hazine, nr. 1169, III. Ahmed, nr. A2703; Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 1224). 2. *Dürrü'l-eflâk fi'l-mu'anta'rat* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2063/2). Astronomiye dair otuz bir bölümden meydana gelen eserin girişinde müellif, konuyla ilgili olarak daha önce yazılmış eserlerdeki gereksiz bilgileri ayıklayıp bazı ilâveler yaptığını belirtmektedir. Merkezzâde Ahmed Efendi'nin kaynaklarda *'İşmetü'l-enbiyâ'* ve *tuḥfetü'l-aşîyâ'* adlı telif, *Ensâbü's-Sem'ânî* adlı muhtemelen tercüme iki eserinin daha olduğu kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 541-542, 549-550; Yûsuf b. Ya'kûb, *Menâkıb-ı Şerif ve Tarikatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarikat-ı Alîyye-i Halvetiyye*, İstanbul 1290, s. 46, 48, 49, 56, 57, 63; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 435, 522-523; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 63, 205; Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye* (haz. M. Serhan Tayşî), İstanbul 1993, s. 462, 469-470; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 230-232; Harîrizâde, *Tibyân*, II, vr. 145*; Osmanlı Müellifleri, I, 23; Veli Behçet Kurdoğlu, *Merkez Efendi*, İstanbul 1967, s. 88-91; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ* (Tayşî), s. 2; Ali Haydar Bayat, "Merkez Efendi ve Tıbbi

Folklorumuzdaki Yeri", *Merkez Efendi Sempozyumu*, Manisa, ts. (Şafak Basım-Yayım), s. 49-61; Ali Uğur, "Merkez Efendizâde Ahmed Efendi Hakkında Bazı Önemli Bilgiler", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu*, Bildiriler, Denizli 1989, s. 299-307; Ali Eren, *İstanbul Evliyalarından Sünbül Efendi ve Merkez Efendi Hazretleri*, İstanbul, ts., s. 132; Ekmeleddin İhsanoğlu v.dğr., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997, I, 136; Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İstanbul 2000, s. 42, 60-61, 66-67, 73-77, 273, 352; Tahsin Yazıcı, "Fetihten Sonra Halvetiler", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, sy. 2, İstanbul 1956, s. 106; a.mlf., "Merkez Efendi", *İA*, VII, 769; Emel Esin, "Merkez Efendi ile Şâh Sultan Hakkında Bir Hâşiye", *TM*, XIX (1980), s. 65-92; Cemal Muhtar, "İslamda Sözlük Çalışmaları", *MûİFD*, sy. 4 (1986), s. 345.

İSMAİL DURMUŞ

MERKÜNİYYE (المركونية)

Milâdî II. yüzyılda ortaya çıkan ve günümüzde müntesibi bulunmayan ilk heretik hristiyan mezhebi.

Marcion tarafından kurulan bu mezhep Batı kaynaklarında ona izâfetle Marcionita (Marcion'a tâbi olanlar), Marcionite, Marcionista (Lat.) ve Marcionites (İng.). İslâm kaynaklarında **Merküniyye** veya **Merkıyûniyye** olarak adlandırılmaktadır.

Marcion milâdî I. yüzyılın sonlarında Sinop'ta doğdu. Babası Sinop piskoposu olan Marcion'un gençliğinde ruhban hayatı yaşadığına dair bilgiler bulunmakla birlikte onun yaklaşık 140 yılında Roma'ya yaptığı yolculuk (*New Catholic Encyclopedia*, IX, 193-194) esnasında hristiyan olduğu da ileri sürülmektedir. Marcion orada piskopos seviyesinde bir din adamı olmuş, yüklü miktarda bağış yaparak kendini Katolik kilisesine kabul ettirmiştir (Tertullian, *The Prescription*, III, 257).

Marcion, Roma'da Katolik doktrinlerine aykırı öğretilerini yaymaya çalışan Cerdo adlı Suriyeli bir gnostik hristiyanın itikadî yorumlarını benimsemiş, Cerdo'nun fikirlerini etrafındakilere anlatmanın yanında, İsa'nın mesajı karşısında Ahd-i Atik'in durumunun tartışılacağı bir toplantı teklif edince bu talebi kabul edilmemiş, ayrıca görüşleri hristiyan dogmalarına aykırı bulunduğundan bağışladığı parası da kendisine iade edilmek suretiyle Roma kilisesi tarafından yaklaşık 144 yılında aforoz edilmiştir. Marcion bir süre kilise çevresinden kendisine destek aramış ve Tertullian'a göre pişman olduğunu bildirip kiliseyle uzlaşmaya çalışmışsa da beklediği karşılığı bulamamış (a.g.e., III, 257),

bunun üzerine taraftar kitlesini genişletmek için Roma'yı terketmiştir. Kilise babalarından Irenaeus onu "şeytanın ağzıyla konuşan kişi" (*Against Heresies*, I, 352), Justin "şeytanlar tarafından öne sürülen bir sapık" (*The First Apology*, I, 182) olarak nitelemiş, Tertullian ise onun hakkımda, "Pontus'ta hiçbir şey Marcion'un orada doğmuş olmasından daha üzücü değildir" ifadesini kullanmıştır (*The Five Books*, III, 271-272).

II. yüzyılın sonlarına doğru Roma İmparatorluğu'nun özellikle Ege, Akdeniz ve Mezopotamya gibi doğu bölgelerinde Marcion'a bağlı bazı kilise toplulukları ortaya çıkmış, III. yüzyılın başlarında ise bu mezhep Roma kilisesinin rakibi konumuna gelmiştir. Merküniyye sonraki dönemlerde Batı'da varlığını sürdüremezken Doğu'da bir müddet daha devam etmiştir. Kilise babalarından Theodoret mektuplarında V. yüzyılda yaşayan Merkünüller'den bahsetmekte ve onlardan 1000'den fazla kişiyi ihtidâ ettirdiğini bildirmektedir (*The Ecclesiastical History*, III, 291-292). Aynı yüzyılda Ermeni piskoposu Eznik'in de bu mezhep taraftarlarına karşı reddiye yazdığı bilinmektedir (*ERE*, VIII, 409).

Hristiyanlık tarihindeki en önemli heretik hareketlerden biri olan ve V. yüzyılın ortalarına kadar Roma İmparatorluğu sınırları içinde yaygınlık kazanan Merküniyye mezhebinin zamanla Maniheizm'in içinde eridiği tahmin edilmektedir. Marcion'dan daha açık bir gnostik düalizmi ve zühd hayatını savunan Mani'nin öğretilerinin Merkünüller tarafından kendilerine yakın görülmüş olması muhtemeldir. Öte yandan Marcion'un bazı öğretileriyle Mani'yi etkilediği de bilinmektedir (Gündüz, s. 132-137).

Marcion, ferdin kurtuluşunu İsa Mesih'e iman etmeye bağlamasına rağmen inançlarında düalizmi esas alması ve zühd hayatına önem vermesi sebebiyle kilise babaları tarafından gnostik bir heretik olarak nitelendirilmiştir (Tertullian, *The Five Books*, III, 277). Düalist karakteriyle Marcion'un teolojisi Roma kilisesinin inanç esaslarına karşı bir antitez teşkil etmektiydi. Onun günümüze kadar gelmemiş olan, ancak bazı bölümleri kilise babalarının kendisine karşı yazdıkları reddiyelerde aktarılan *Antitez* adlı bir risâlesi vardı. Marcion'un tanrı anlayışında iki ilâhî prensip söz konusudur. Birincisi Ahd-i Atik'te tasvir edilen ve evrenin yaratıcısı (Demiurgos) olan tanrıdır. Onun en belirgin özelliği doğruluk ve katı bir adalet sahibi

olmasıdır. Marcion kötülüklerin de yaratıcısı olan bu tanrının savaştan zevk aldığı ve kötü niyetli olduğunu iddia eder (Irenaeus, I, 352). Marcion'un kabul ettiği diğer ilâhî varlık yaratıcı tanrıdan daha üstün, merhametli, bağışlayıcı ve mutlak iyi olan tanrıdır. O her zaman var olmasına rağmen tanınmamış, fakat insanoğluna kendini oğul İsa'da bilindir hale getirmiştir (Tertullian, *The Five Books*, III, 284-285, 440-442). Mesih İsa'nın "Baba" dediği tanrı yaratıcı tanrı değil mutlak iyi olan tanrıdır. Bu iyi tanrı insanların kurtuluşunu sağlayan Ahd-i Cedîd'in tanrısıdır (Gündüz, s. 140).

Marcion'un Mesih anlayışı da düalist bir keyfiyete sahiptir. Ahd-i Atîk'te geleceği belirtilen Mesih yaratıcı tanrı tarafından gönderilecek olan İsrâiloğulları'nın Mesih'i olup onun İsa Mesih'le hiçbir alâkası yoktur. İsrâiloğulları'nın Mesih'i onu gönderen tanrı gibi hukuk ve adaletin katı bir takipçisi olacakken iyilik tanrısının Mesih'i merhametli bir kurtarıcıdır (Tertullian, *The Five Books*, III, 323).

Araştırmacılar, Marcion'un birbirine zıt sıfatlara sahip bulunan iki tanrı anlayışının temelde Pavlus'un şeriat ve Mesih'in mesajı (İncil) tasavvurunun aşırı bir yorumu olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Pavlus'un Mektupları'nda şeriat-İncil, ruh-beden ve ışık-karanlık zıtlığına işaret eden yaklaşımlara rastlanmaktadır (Galatyalılar'a Mektup, 4/22-31; 5/16-22; Romalılar'a Mektup, 8/6-7; Korintoslular'a İkinci Mektup, 5/6-8; ayrıca bk. Gündüz, s. 143).

Marcion, Ahd-i Atîk'i yaratıcı tanrının mesajı olarak görür ve onun yerine iyilik tanrısının mesajını (İncil) koyar. Marcion, Pavlus'un geleneğine dayalı Hristiyanlığı Ahd-i Atîk'in etkisinden kurtarma gayretiyle Luka İncili'nin bir versiyonu ile Pavlus'un on mektubundan oluşan bir Marcion İncili derlemiştir. Ancak bu metinleri oluştururken kendi anlayışına göre İsa Mesih'in öğretilerine uygun düşmeyen ya da Ahd-i Atîk'e ait gördüğü kısımları çıkarmıştır (Tertullian, *The Five Books*, III, 351-354). Bugün elde mevcut dört İncil'in, Pavlus'un mektuplarının ve hatta Ahd-i Atîk metinlerinin Ahd-i Cedîd metinleriyle birlikte kutsal kitap olarak kabul edilmesi anlayışının büyük ölçüde Marcion'un kutsal metinle ilgili farklı yaklaşımlarından sonra geliştiği bilinmektedir.

Yaratıcı gibi yaratılan âlemin de eksik ve olumsuz özellikler taşıdığı ve mükemmel olmadığı anlayışından hareketle Marcion zühde dayalı bir hayat tarzını esas almış, evlenmemeyi ve et yememeyi be-

nimsemiştir. Nitekim Pavlus da kurtuluş için cinsel hayattan uzak durulmasını emretmiş ve ancak zina tehlikesine karşı evliliğe izin vermiştir (Korintoslular'a Birinci Mektup, 7/1-8).

Günümüzde hristiyanlar arasında yeni bir Marcionist eğilimin ortaya çıktığı, özellikle Protestan Baptist mezhebinin Marcionist geleneğin bir uzantısı olduğu ileri sürülmektedir. Bu bağlantı Baptistler'i XVI. yüzyılda Kuzey Avrupa'daki Lutheran Anabaptistler'e, onları XIV. yüzyılda Güney Fransa'daki Albijens düalist hristiyanlarına, Albijensler'i de IX. yüzyıldaki Armenia'da bulunan Pavlikanlar'a bağlamak, Pavlikanlar'ın da Merkûnî geleneğin içinde yer aldığını iddia etmek suretiyle kurulmaktadır. Ancak günümüzde Baptistler bu bağlantı iddiasını çoğunlukla reddetmektedir.

Merkûniye, bir hristiyan mezhebi olmasına rağmen İslâm kaynaklarında da ha çok düalist inanç sistemine sahip bulunan mezhepler arasında sayılmış, bazı kaynaklarda Hristiyanlık'la ilişkisi üzerinde de durulmuştur. Câhiz Merkûniye'yi sapkın bir hristiyan mezhebi olarak tanımlamış (*el-Muhtâr*, s. 66), Mâtürîdî, Merkûniye'ye göre evrenin yukarıda nur, aşağıda zulmet olmak üzere iki kadim asıl ile ikisi arasındaki sonlu insandan oluştuğu, tabiatları birbirinden tamamen ayrı olan iki sonsuz unsurun insanda birleşmeyi meydana getirdiği şeklindeki âlem anlayışını aktardıktan sonra bu birleşmenin kimin tercihiyle ve nasıl meydana geldiğini sorgulamış, iki sonsuz varlık anlayışının çelişik olduğunu ve her şeyin yaratıcı ve idare edicisinin tek Tanrı olması gerektiğini vurgulamıştır (*Kitâbü't-Tevhîd*, s. 260-262). Mes'ûdî, düalist inanç sistemine sahip bulunan mezhepler arasında saydığı Merkûnîler'in Harran bölgesinde de bulunduğunu kaydetmektedir (*et-Tenbîh*, s. 127). İbnü'n-Nedîm ise IV. (X.) yüzyılda Horasan'da Merkûniye'nin çok sayıda müntesibi bulunduğunu, bunların kendilerini Hristiyanlık adı altında gizlediklerini, fakat düalist inanç sistemlerine daha yakın olduklarını belirtirse de onları bir hristiyan mezhebi olarak tanımlar. İbnü'n-Nedîm ayrıca, Merkûnîler'in kendilerine ait bir İnciller'inin ve dinî kaynaklarını kaleme aldıkları bir yazı sistemlerinin bulunduğunu söyler (*el-Fihrist*, s. 402). Bîrûnî, Merkûniye'yi İsa ile Zerdüş'tün öğretilerinin sentezinden oluşmuş bir mezhep olarak tanımlamak suretiyle bu mezhebin inanç sisteminin kaynaklarına işaret etmiş, inançlarının ve

İnciller'indeki farklılıkların onları Hristiyanlık kapsamından çıkarmayacak ölçüde olduğunu belirtir (*el-Âşârü'l-bâkiye*, s. 23, 207). Şehristânî, Merkûniye'nin iki kadim aslın yanında evrendeki imtizacın sebebi olan birleştirici bir asla daha inandığını aktardıktan sonra bu üçüncü aslın aydınlığın altında, karanlığın ise üstünde bir derecede bulunduğunu, onun gerçekleştirdiği birleşme ve imtizaç sayesinde evrenin meydana geldiğini iddia ettiklerini söyler. Onlardan bir kısmının birleşmenin zulmet ve üçüncü unsur arasında gerçekleştiğini, nurun ise bu karışımın meydana gelen âleme Mesihî ruhu yani oğlunu gönderdiğine ve ona uyanların kurtuluşa ereceğine inandıklarını kaydederek (*el-Milel*, I, 252).

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *el-Muhtâr fî'r-red 'ale'n-naşârâ* (nşr. M. Abdullah eş-Şerkâvî), Beyrut 1411/1991, s. 66; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003, s. 260-262; Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 101, 127, 135; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 402; Bîrûnî, *el-Âşârü'l-bâkiye* (nşr. E. Sachau), Leipzig 1923, s. 23, 207; Şehristânî, *el-Milel* (Kılânî), I, 252; Irenaeus, *Against Heresies* (*The Ante-Nicene Fathers the Writings of the Fathers down to A.D. 325: The Apostolic Fathers-Justin Martyr-Irenaeus* içinde, ed. A. Roberts – J. Donaldson), Edinburgh 1996, I, 352; Justin, *The First Apology of Justin* (a.e. içinde), I, 182; Tertullian, *The Five Books Against Marcion* (*The Ante-Nicene Fathers the Writings of the Fathers down to A.D. 325: Latin Christianity its Founder, Tertullian. I. Apologetic; II. Anti-Marcion; III. Ethical* içinde, ed. A. Roberts – J. Donaldson), Edinburgh 1993, III, 271-272, 277, 284-285, 323, 351-354, 440-442; a.mlf., *The Prescription Against Heretics* (a.e. içinde), III, 257; Theodoret, *The Ecclesiastical History, Dialogues and Letters of Theodoret* (trc. B. Jackson, *Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church: Theodoret, Jerome, Gennadius, Rufinus* içinde, ed. P. Schaff – H. Wace), Edinburgh 1989, III, 291-292; E. C. Blackman, *Marcion and his Influence*, London 1948, s. 66, 103; W. Bauer, *Orthodoxy and Heresy in Early Christianity*, Philadelphia 1971, s. 21-33, 127-129, 154-157, 214-217, 221-227, 230-233; R. J. Hoffmann, *Marcion on the Restitution of Christianity*, Chicago 1984, s. 1-30; Stephen G. Wilson, *Related Strangers: Jews and Christians 70-170 C. E.*, Minneapolis 1995, s. 207-221; H. Räisänen, *Marcion, Muhammad and the Mahatma*, London 1997, s. 64-80; G. Vallée, *The Shaping of Christianity -Formative Years (100-108)*, New York 1999, s. 77-99; G. W. Trompf, *Early Christian Historiography*, New York 2000, s. 109-158; Şinasi Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", *Hosgörü Yılı ve İnanç Turizminde Göller Bölgesi Sempozyumu*, Isparta 2001, s. 131-147; A. A. Stephenson, "Marcion", *New Catholic Encyclopedia*, Washington 1967, IX, 193-194; N. McLean, "Marcionism", *ERE*, VIII, 407-409.

